

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Лукашевич Юлії Леонідівни
«Наукове забезпечення ведення вітчизняного сільського господарства в
системі суспільної агрономії (кінець XIX – початок XX століття)»,
представлену на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук
за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки

Земельне питання завжди знаходилося в центрі уваги економічного та політичного життя будь-якої країни. Наша держава у цьому сенсі не є винятком. Питання, що стосуються аграрної реформи та змін земельного законодавства, сьогодні, як і 100 років тому, залишаються пріоритетними та надзвичайно важливими. Запровадження в Україні з 1 липня 2021 р. ринку землі загострило проблемні моменти існування аграрного сектору. В першу чергу це стосується необхідності переоцінки та перегляду системи організації сільського господарства. І серед головних чинників, що забезпечують подальший розвиток цього провідного сектору економіки України, виключне значення має рівень організації його наукового забезпечення. Сьогодні, коли держава продовжує пошук оптимізації усіх складових на шляху до євроінтеграційних процесів, як ніколи потрібен аналіз досвіду ведення аграрної політики. Це й обумовлює актуальність представленого дисертаційного дослідження.

Ю. Л. Лукашевич зібрала багатий фактичний матеріал з дисертаційної теми. Робота провадилась в межах плану науково-дослідної роботи кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» – «Соціальні зміни та політичні процеси в Україні XIX – початку XXI ст.» (номер державної реєстрації 0112U005220).

Окреслені завдання рецензованого дослідження і наукова новизна отриманих дисертанткою результатів сформульовані цілком грамотно і переконливо. Напрямок роботи, її мета, методичний та методологічний

підходи, спосіб викладення матеріалу повністю відповідають зазначеній спеціальності.

У роботі з'ясовано, що суспільна агрономія сформувалася наприкінці XIX століття як агрономічна допомога населенню та зарекомендувала себе як земська агрономічна організація, яка пройшла декілька стадій в своєму розвитку: губернську, повітову, дільничну. Для першого періоду була характерна приватна ініціатива з розвитку суспільної агрономії, яка з'являлася без підтримки міністерства і земств; другий період знаменувався урядовою і земсько-суспільною підтримкою дослідних установ, третій вирізнявся широкою участю громадських сил і підтримкою Департаменту землеробства в планомірному розвитку дослідної справи. Підкреслюється, що у цей час дослідна справа визнавалася предметом державної необхідності і регламентувалася в законодавчому порядку (с. 6).

Згідно з результатами дослідження, вже на початку XX ст. з'являються перші спроби теоретичного узагальнення поняття «суспільної агрономії» у працях О. І. Чупрова, О. Ф. Фортунатова, Д. М. Прянишнікова, В. А. Владімірського, К. А. Мацієвича, Поля де Віста, Д. Золі, Г. Бізезеро та низки інших авторів (с. 3).

Отже, як зазначається в дисертації, під суспільною агрономією розуміється концепція інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, що поєднувала агрономічні заходи з організаційно-економічними. До її завдань входило сприяння селянському сільському господарству, підвищення його інтенсивності й ефективності шляхом реорганізації. Дана концепція виникла як теоретичне узагальнення досвіду земської та урядової агрономічної допомоги в поєднанні з дослідженнями аграрно-економічної науки (с. 22).

Перший розділ «Стан наукової розробки проблеми, джерельна база та методологічні основи дослідження» присвячений огляду наукової літератури та архівних джерел з теми дисертації.

Дисертаційне дослідження виконано на основі аналізу джерел, серед яких найбільш важливими визначені: 1) архівні матеріали про суспільну агрономію; 2) періодика; 3) наукові публікації: звіти, щоденники, енциклопедії, словники, праці товариств і з'їздів (с. 34). Ця джерельна база становить основу для комплексного розкриття організаційного ведення вітчизняного сільського господарства в системі суспільної агрономії.

Досягти мети та реалізувати поставлені дослідницькі завдання дисертантці вдалося завдяки поєднанню відповідних методологічних підходів. Комплексне застосування загальнонаукових, спеціально-історичних та міждисциплінарних принципів і методів дало можливість детально проаналізувати джерельну базу, послідовно й логічно викласти матеріал, забезпечити наукову достовірність результатів дослідження та сформулювати відповідні висновки.

У другому розділі дисертації «Становлення і розвиток наукових основ суспільної агрономії» показано, що сільськогосподарська допомога населенню або суспільна агрономія серед розділів агрономічної політики є наймолодшою інституцією. У той час як митна і земельна політика, транспорт, оподаткування мають великий накопичений віками досвід, узагальнений і проаналізований видатними дослідниками, зазначена галузь економічної політики майже не охоплена теоретичним обґрунтуванням, а тому потребує вивчення і систематизації (с. 48).

Як зазначається в роботі Ю. Л. Лукашевич, одним із результатів аналізу відповідних джерел став висновок, що наприкінці XIX ст. в рамках державної аграрної політики Російської імперії почав діяти інститут урядової агрономічної допомоги населенню. Нею було доведено, що земства та земські агрономи відігравали ключову роль у формуванні системи агрокультурних заходів та агрономічної допомоги населенню, які є необхідними елементами аграрної реформи та розвитку сільськогосподарської дослідної справи (сс. 73-74).

Авторкою також підкреслюється той факт, що суспільна агрономія виникла як об'єктивна необхідність, породжена процесами реформування сільського господарства того часу. Вона започаткувалась ентузіастами – практиками і спочатку розвивалася на місцях стихійно (с. 75).

Як показав науковий аналіз економічного впливу, що розпочався зі столипінською реформою, одного лише введення приватної власності на землю недостатньо. Потрібно було не лише показати селянам на прикладі зразкового хутора, як можна вести господарство, але й переконати і навчити їх раціональному господарюванню. Цю місію мали виконати фахівці – суспільні агрономи (с. 81).

В дисертації зазначається, що агрономія, як комплекс наукових досліджень і практичної діяльності по застосуванню інновацій в сільськогосподарському виробництві, опинилась останньою в списку заходів, до яких збиралися звернутися земства. Адже головні очікування покладалися на економічне рішення проблеми шляхом кооперування селян як в сфері фінансів, так і в сфері переробки та споживання сільськогосподарської продукції. Однак, з часом прийшло розуміння, що суто економічних заходів недостатньо, і змінити кризове становище неможливо без модернізації сільського господарства, яка опирається на науку. Таким чином, виникла необхідність наукоємного, або, як тоді говорили, наукового сільського господарства, для чого був потрібен прискорений розвиток агрономічної науки (сс. 91-93).

Як показано в роботі, нова форма суспільно-агрономічної організації – дільнична агрономія – з'явилася після більш, ніж двадцятирічного процесу розвитку. Так, перші дільничні агрономи з'явилися в 1906 р., і спочатку їх кількість становила лише 10 осіб, але за наступні п'ять років вона збільшилася в 10 разів (с. 106). Таким чином, у першому десятилітті XX століття відбувся перехід повітового типу агрономії в дільничну.

У розділі 3 «Форми організації агрономічної діяльності» дисертанткою показано, що до громадської агрономії близько стояли кооперативи, безпосередньо пов'язані з сільськогосподарським виробництвом, та сільськогосподарські товариства різних типів. В той час, коли завданням земських органів є створення найкращих умов господарського життя, завдання кооперативу полягає в оптимальній організації самої господарської діяльності (с. 148).

Матеріали дослідження засвідчують, що, опинившись в останній чверті XIX століття в стані аграрної кризи з виробництва та збуту продукції у зв'язку з занепадом поміщицьких господарств, низьким виробництвом селянського землеробства, зниженням світових цін на хліб і не вигідним для Російської імперії експортними митами, сільське господарство потребувало не лише агрономічної, але й економічної допомоги. Остання проблема вирішувалася кооперуванням селян як в сфері фінансів, так і в сфері переробки та споживання сільськогосподарських продуктів (с. 152).

На основі результатів наукового дослідження з'ясовано, що з початком XX ст. з'явилися перші спроби теоретичного узагальнення поняття «суспільної агрономії» працями В. Г. Бажаєва, О. Ф. Фортунатова, А. О. Фабриканта, О. І. Чупрова, К. А. Мацієвича, В. І. Тейтеля, М. М. Вонзблейна та низки інших авторів, які закладали основи суспільно-агрономічної роботи. Надбання вчених стали потужним теоретичним та методологічним базисом для опрацювання практичних рекомендацій щодо формування подальшої стратегії розвитку агрономії (с. 173).

Слід зазначити, що всі матеріали і висновки дисертації знайшли відображення у надрукованих дисертанткою наукових статтях, а також у доповідях, виголошених на кількох конференціях. Робота структурована належним чином, усі її розділи логічно пов'язані між собою. Основні положення дисертації ідентичні змісту представленого автореферату.

Разом з тим, хотілося б зупинитися на деяких дискусійних питаннях.

По-перше, враховуючи наявність світового контексту у даному дослідженні, доцільним було б навести конкретні приклади використання зарубіжного досвіду при організації сільськогосподарського виробництва, особливо у насіннєвій та племінній справі, в системі раціонального обробітку ґрунту та боротьбі зі шкідниками. Тим більше, що значна частина вітчизняних учених-агрономів у зазначений період здобувала освіту за кордоном, і у своїй діяльності спиралася на досвід західноєвропейських держав.

По-друге, значну увагу в дисертації авторка приділяє аналізу наукового доробку вчених-аграріїв О. Ф. Фортунатова, В. Г. Бажаєва, І. О. Стебута, О. В. Чаянова та інших. Однак, тим не менш, поза увагою залишилися роботи деяких учених, про яких дисертантка також згадує у дослідженні, зокрема, П. І. Гавсевича (с. 112) та Є. П. Вотчала (с. 110). Так, доцільним було б навести деякі з праць П. І. Гавсевича, наприклад, «Аграрний рух на Київщині і на Україні взагалі в 1917 р.» та Є. П. Вотчала «Лекции по микробиологии, читанные студентам сельскохозяйственного отделения Киевского политехнического института в 1889-1890 гг.», оскільки вони безпосередньо пов'язані з тематикою дослідження.

І, нарешті, подекуди в тексті зустрічаються повтори, як, наприклад, на сс. 41 і 45, 75 і 82, 86 і 96; некоректне наведення ініціалів або прізвищ: А. Ф. (замість О. Ф.) Фортунатов (с. 109), О. Ю. Еліна (замість О. Ю. Єліна, с. 30), А. С. Ермолов (замість А. С. Єрмолов, с. 99) та неточний переклад з російської мови, на кшталт: Воронежська (замість Воронежська, с. 5), «бурні роки» (замість «буремні роки», с. 71), «вичеркнуло» (замість «викреслило», с. 69), «скот» (замість «худоба», с. 124) тощо.

Але висловлені вище зауваження не є суттєвими і не знижують загальної позитивної оцінки представленої роботи.

Вважаю, що дисертаційна робота Лукашевич Юлії Леонідівни «Наукове забезпечення ведення вітчизняного сільського господарства в системі суспільної агрономії (кінець XIX – початок XX століття)» виконана на належному рівні і є завершеним науковим дослідженням, результати якого мають суттєве практичне значення. Представлена дисертація дасть змогу краще оцінити нинішній стан у галузі сільського господарства та окреслити шлях його подальшого розвитку. Робота повністю відповідає паспорту спеціальності 07.00.07 – історія науки й техніки та вимогам пп. 9, 11, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з постановою КМ № 656 від 19.08.2015), а її авторка заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач кафедри
філософії та історії науки і техніки
Державного університету інфраструктури
та технологій МОН України

В. М. Гамалія

